

UDK:182.2

Marhabo ALLAYAROVA,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti
E-mail: allayorovamarhabo

SamDCHTI professori, f.f.d O.G 'aybullayev taqrizi asosida

BADIIY IJODKORLIK JADIDLARNING MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHNING MA'NAVYI QUROLI SIFATIDA

Annotasiya

Mazkur maqolada jadidlarning o'z badiiy ijodida xalqni milliy o'zligini anglash, o'z tarixi, adabiyoti va madaniy merosini bilishi zarurligi yoritib berilgan. Bunda jadidlar, avvalo, o'z badiiy asarlari, teatr san'atida xalqni ma'rifatga chorlash, milliy uyg'onish, milliy ong va milliy mustaqillik g'oyalari ilgari surganligi tahlil etildi. Jadidlar milliy til va adabiyotni rivojlantirish jamiyatning ma'naviy yangilanishi va o'zligini anglashining muhim vositasi sifatida ko'rdilar va bunda badiiy ijodkorlikni asosiy ma'naviy qurol sifatida qo'lladilar.

Kalit so'zlar: Milliy o'zlikni anglash, milliy uyg'onish, jadidchilik, adabiyot, san'at, teatr, badiiy ijod, ijodkorlik, ma'naviyat, ma'rifat.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК ВАЖНЫЙ ДУХОВНОЕ ОРУЖИЕ ДЖАДИДОВ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

Аннотация

В статье подчеркивается необходимость понимания джадидами национальной идентичности народа, его истории, литературы и культурного наследия в своем художественном творчестве. Проанализировано, что джади́ды, прежде всего, пропагандировали идеи национального пробуждения, национального самосознания и национальной независимости через свои художественные произведения и театральное искусство. Джади́ды видели в развитии национального языка и литературы важное средство духовного обновления и самосознания общества, и в этом они использовали художественное творчество как важное духовное оружие.

Ключевые слова: Национальная идентичность, национальное пробуждение, нацизм, литература, искусство, театр, художественное творчество, креативность, духовность, просвещение.

ARTISTIC CREATIVITY AS A SPIRITUAL TOOL FOR THE JADIDS TO UNDERSTAND THEIR NATIONAL IDENTITY

Annotation

This article highlights the need for Jadids to understand the national identity of the people, to know their history, literature and cultural heritage in their artistic work. It analyzes the Jadids', first of all, calling for the people to enlightenment in their artistic works, theatrical art, the ideas of national awakening, national consciousness and national independence. Jadids saw the development of the national language and literature as an important means of spiritual renewal and self-awareness of society, and used artistic creativity as the main tool in this.

Key words: Understanding of national identity, national awakening, Jadidism, literature, art, theater, artistic creativity, creativity, spirituality, enlightenment.

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshida Turkiston va boshqa mintaqalarda keng faoliyat yuritgan jadidchilik harakati vakillari aslida xalq ichidan chiqqan uyg'oq ma'rifatparvar ziyolilar bo'lib, ularning ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy qarashlari jamiyatni isloh qilish va milliy mustaqillik va milliy taraqqiyotga erishishga qaratilgan edi. Ularning ijodi va faoliyatini o'rganish xalqimiz ma'naviy mulkini to'g'ri idrok etish va haqqoniy talqin etish bugungi kunda ilm-fan va ma'naviyat sohasidagi ijtimoiy-falsafiy tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 30-sentabr kuni "O'qituvchi va murabbiylar kuni"ga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqida jadidchilik harakati to'g'risida alohida to'xtalib, jumladan shunday dedi: «...mamlakatimizda Uchinchi Renessansni yigirmanchi asrda ma'rifatparvar jadid bobolarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Nega deganda, bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar... Milliy istiqloq, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma'rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-hunarlarini chuqur egallash orqali erishish mumkin, deb hisobladilar.» [1]

Darhaqiqat, jadid allomalarimizning sa'y-harakatlari o'z bilim va salohiyati bilan xalqni dunyoviy va diniy ilmlar bilan milliy uyg'otishga chorlagan edi. Jahon intellektual merosi taraqqiyoti tarixida jadid ma'rifatparvarlarining ijtimoiy-iqtisodiy, falsafiy g'oyalarini bugungi kun talablari nuqtai nazaridan o'rganish zaruriyati tobora ortib bormoqda. Chunki yoshlar

milliy-ma'naviy qiyofasini shakllantirish, ularni axloqiy yuksaltirish, turli xil yot g'oyalardan saqlash hamda ular ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishda jadidlar merosi muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir[2]. Jadidlarning milliy ozodlik harakati badiiy uslub va shakllarda olib borilgani alohida e'tiborga loyiq ekanligini aytish lozim, shu bilan birga badiiy ijodkorlik millatni milliy uyg'onish va o'zligini anglashga qaratilgan qurol sifatida qo'llaganliklarini ilmiy jihatdan o'rganish talab etiladi[9].

Metod va o'rganilganlik darajasi. Hozirgi davr jamiyatshunosligida jadidlar faoliyati talqini bir necha yondashuvlar bilan o'rganiladi. O'zbekistonda tadqiqotchilar tomonidan jadidlarning faoliyati ilmiy jihatdan keng o'rganib kelingan, jumladan birinchi guruh vakillari tarixiy jarayonlardagi o'rnini B.Do'stov, G'Usmonov, V.Quronov, U.Dolimov va boshqalar, ba'zilar adabiy janr nuqtai nazardan I.Mirzo, M.Raxmonov, Abdurashidov, S.Xolboev va boshqalar, ikkinchi guruh vakillari falsafiy, sotsial-ijtimoiy jihatdan, ularning jamiyat ma'naviy taraqqiyotidagi ahamiyatini G.Maxmudova, D.Kuronov, U.Amonov, Sh.Saparova, Z.Abdurashidov, B.Qosimov, B.Achilov, M.Raxmonov, A.Choriev, Z.Odinaeva, uchinchi guruhdagi tadqiqotchilar pedagogik merosi va uning amaliy jihatlarini S.Qodirova, Y.Turobov, F.Azimov tomonidan o'rganilganligini ko'rish mumkin.

Tadqiqot natijalari. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida siyosiy-g'oyaviy, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda yuzaga kelgan jadidchilik harakati ko'p tadqiqotchilar tomonidan o'rganilib ular diqqat e'tiborida markazida bo'ldi. Bugungi kunda jadidlar faoliyati chuqur o'rganilishga zaruriyat yanada kuchaydi,

mamlakatimizda Uchinchi Renessans davrini barpo etishda jadidlarning faoliyatini, merosini o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Ushbu yondashuvda jadidlar faoliyati milliy ozodlikka intilish va uni amalga oshirish ma'rifatparvarlik harakati bilan bevosita amalga oshirilganligi, bunda asosiy qurol badiiy ijodkorlik bilan olib borilganligi tahlil qilindi. Ular faoliyatini g'oyaviy va siyosiy, ma'naviy va ma'rifiy jihatdan o'rganish asosida jadidlar milliy ozodlik harakatini ma'rifiy usuldagina emas, balki xalqni ongi va qalbiga kirib borishning muhim jihati bo'lgan badiiy uslubni keng qo'llaganligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, tadqiqotchi Mirsaid Abdurahmonovning tadqiqotida jadidlar milliy mafkura asoschisi, milliy ozodlik va milliy g'ururni targ'ib etuvchilar sifatida alohida qayd etadi: "birinchidan, ular mustaqillik milliy mafkurasiga asos yaratdilar, ikkinchidan, ular g'aflat uyusida yotgan mazlum Xalqni uyg'otdilar, ozodlik, milliy g'urur, buyuk ajdodlarimiz boy madaniyati haqida baralla so'zladilar, unutilgan qadriyatlar haqida so'z yuritdilar..."[3].

Jadid allomalarimiz Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvar Qori, Shakuriy, Majidiy, Faqiriy, M.So'fizoda, Mutrib, Abdulhamid Cho'lpon, G'ozzi Yunus, Hoji Mu'in Shukrulla, Abdulla Avloniy, Chokar, Abdulla Qodiriy, Mannon Uyg'ur va boshqalarning ma'rifatchilik yo'nalishidagi faoliyati jamiyat ongi va tafakkurini uyg'otishda alohida o'ziga xos yondashuv deyish mumkin. Asosiy manbalarda jadidlar Turkistonda milliy ozodlik harakatlarini ma'naviy-ma'rifiy usulda, xalqning o'zligini angash orqali amalga oshirishga qaratilganligi haqida qayd etiladi. Garchi jadidlar nafaqat maorif ishlari bilan shug'ullanishgan bo'lsada, o'zlarining badiiy ijodkorlik faoliyatida milliy mustaqillikka intilish, o'zlikni anglash g'oyalari markaziy o'rinda turganligini ko'rishimiz mumkin. Ularning asarlarida xalqning tarixi, madaniyati va an'analari aks ettirilib, zamonaviy talablarga javob beruvchi yangi badiiy asarlar yaratishdi. Adabiyot, san'at, teatr orqali yangicha qarash va badiiy uslublarda ijodiy faoliyat yuritdilar. Jadidlarning jamiyatni milliy o'zligini anglashga chorlash quyidagi badiiy ijodkorlik yo'nalishlarida namoyon bo'ldi:

Dramaturgiya, teatr: Jadidlar milliy o'zlik masalalarini targ'ib qilish uchun yangi janrlarni yaratdilar. Behbudiy va Fitratning sahna asarlarida milliy uyg'onish, ma'rifat va mustaqillik g'oyalari yuksak badiiy mahorat bilan yoritildi.

She'riyat: Jadidlar she'riyatida milliy o'zlikni anglash o'zbek xalqining dardini, orzu-umidlarini va intilishlarini ifoda etuvchi yetakchi mavzulardan biri bo'ldi. Ularning she'rlarida millatni o'z Vataniga bo'lgan sadoqat ruhi, mustaqillikni saqlab qolish uchun kurash, milliy til va milliy g'urur g'oyalari samimiylilik bilan aks ettirildi.

Nasr: Jadidlar nasrda xalqning o'zini tanishi, buyuk allomalarimiz badiiy ijodidan namunalari, ijtimoiy muammolarni tushunishi va yechimlarni qidirishi kerakligini ta'kidladilar, jahon adabiyotidan bahramand bo'lishi (yangi ijodkorlarning rus va turk yozuvchi, shoirlarining asarlarini tarjimalari) bilan shug'ullandilar. Ular asarlarida milliy uyg'onish, ozodlik, mustaqillik va o'zlikni anglash g'oyalari yetakchi o'rinda turdi.

Tarixiy mavzular: Jadidlarning ko'plab asarlarida xalqning boy tarixi va madaniyati haqida hikoya qilinib, milliy g'urur va o'zlikni uyg'otishga intilish kuzatiladi.

Turkistonda yuzaga kelgan Rossiya mustamlakachilik davri va siyosati xalqning ahvolini tobora yomonlashtirib, tobora tarqoqlik, ilmsizlikka olib bordi. Jadidlarning jamiyat milliy o'zligini anglashga oid qarashlari o'z davrida katta ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan. Ularning asosiy maqsadi millatni jahon yangiliklaridan voqif qilish, yangi islohotlarni joriy etish, milliy o'zlikni anglash va jahon taraqqiyot yo'liga olib chiqish edi. Bu yo'l ma'rifat orqali amalga oshirilishi kerakligini ta'kidladilar. Bunda jadidlar adabiyot, teatr, she'riyat yo'nalishida ijod qilib doimiy gazeta jurnallarda nashrga berib bordilar. Yozuvchi Abdulla Qahhor tomonidan bejis adabiyotning kuchini "atom bombasidek kuch"ga ega ekanligi ta'kidlanmagan edi. Jadidlar ham adabiyot va san'atning ana shunday kuchini anglagan holda Turkiston mustamlakachiligidan ozod bo'lishning ma'naviy quroli sifatida undan keng miqyosda foydalandilar.

"Tur ey, millat, uyqudan, hasratlashayluk,

Ilm uyiga kirmoqg'a suhbatlashayluk.

Yotma millat, uxlama, bedorlashayluk,

Milliy ishlarni ishlarga bel bog'lashayluk.

Yotmoq bo'lsa xo'b yotding, endi turmoq zamoni,

Uyqu, g'aflat, yalqovlik-jaholatning nishoni...

("Millat haykaliga xitob") [10]

Jadidlarning faoliyatini adabiy-badiiy jihatdan o'rgangan professor Sarvinov Qodirova quyidagicha izohlaydi: "XX asr avvalida, yozma dramaturgiya shakllanayotgan bir davrda adabiyot va san'at sohasida ham o'zgarishlar bo'y ko'rsata boshladi. Siyosiy harakat tarzida yuzaga kelgan, jamiyatni ilm-ma'rifatga chorlashni maqsad qilgan jadid dramaturgiyasi jadid teatri yaratilishiga turtki berdi. Qo'lidan sahnaga mos asar yozish keladigan ilk muharrirlar maydonga kelganidan so'ng, adabiy turning drama janri haqida gapirish imkoni tug'ildi. Bu jiddiy harakat edi. Dramaturgiyaga havaskorlarga emas, balki o'z zamonining ilg'or fikrli, bilimdon va iste'dodli ziyolilari bo'lmish Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, G'ozzi Yunus, Hoji Mu'in Shukrulla, Abdulla Avloniy, Abdulla Badriy, G'ulom Zafariy, Abdulla Qodiriy, Mannon Uyg'ur kabi ijodkorlar kirib keldi. Ular o'zlarining sahna asarlarida ma'rifatparvarlik g'oyalarini kuyladilar..."[4]. Darhaqiqat aytilgan mazkur fikrdan ma'lum bo'ldiki, jadidlarning siyosiy harakati badiiy qurol orqali amalga oshirilganligiga dalildir.

Shuningdek, "Teatr ijodi muhim ahamiyat kasb etdi, teatrning mazmuni va rolini yaxshi tushungan jadidlarning faoliyat sohasi, ilg'or g'oyalarni Turkiston viloyati, Buxoro amirligi va Xiva xonligi xalqlari o'rtasida targ'ib qilish minbari sifatida qaraladi"-deb izohlaydi tadqiqotchi B.Do'stov.[5] Jadidchilarning yetuk vakillaridan biri Behbudiyning "Padarkush", hamda Hoji Mu'in Shukrulla va Nusratulla Qudratullaning "To'y" dramalari o'z davrida katta shuhrat topib xalqning milliy uyg'otishga chorlash va ilmsizlikka qarshi namuna sifatida bunga yaqqol misol bo'la oladi. Shu o'rinda Behbudiyning mashhur "Padarkush" asari xalqni ilm-ma'rifat bilan uyg'otish, ilmsizlik g'aflat va jaholatga olib borishi va o'zligini anglashga qaratilganini e'tiborga olish lozim. Bu asar orqali jadid alloma xalqni zamonaviy taraqqiyotga chorlashga intilgan. "Teatr - ta'lim maskani, ta'lim maydoni. Teatr - bu adabiy ta'lim. Teatr - bu jamiyatning ahvoli shunday yo'naltirilgan va aks ettirilgan ko'zgudirki, hatto ko'r va karlar ham idrok etadi va befarq qolmaydi. Teatr hamma narsani kuylashga qodir go'zallik va jirkanch, zararli, vahshiy narsalarni fosh qilish qobiliyatidir. Fojia, komediya va drama kabi teatr turlari odamlarga ta'sir qiladi. Buyuk xalq donoligi "Yuz marta eshitgandan bir marta ko'rgan afzal". Bir so'z bilan aytganda, aktyor hazil-mutoyiba ijrochi emas, balki odob-axloq o'qituvchisi. Teatr kuchi savodsiz odam ham unda o'qishi mumkinligidir..."[6]. Jadidlar o'z davrida rus, arman va boshqa xalqlarning teatrlaridan ham bahramand bo'lishgan, lekin milliy teatrimizning mazmuni va mohiyati xalqni milliy ozodlik va ma'naviy uyg'otishga qaratilgan maqsad va muddaolar ko'zlangan edi.

Bu borada tarixchi tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan va tahlil etilgan ilmiy ishlarda ko'zga tashlanadiki, xususan, yosh tadqiqotchi D.Axmedov "Behbudiy o'z davrining ijtimoiy muammolarini yoritish uchun adabiyotni ham samarali vosita sifatida qo'lladi. U 1911-yilda o'zining mashhur sahna asari "Padarkush"ni yozdi. Bu drama orqali u ota-onaga hurmat, oilaviy qadriyatlar va yoshlarning ma'naviy tarbiyasini yuksaltirish masalalarini ko'tardi. Shuningdek, Behbudiy o'z she'r va hikoyalari orqali milliy uyg'onish, ma'rifatga bo'lgan ishtiyoq va mustamlakachilikka qarshi kurash g'oyalarini tarannum etdi. Uning asarlarida axloqiy poklik, milliy qadriyatlarni asrash va ilm ma'rifatning kuchi yuksak ifodalangan", deya izohlaydi[7]. Darhaqiqat, tadqiqotchining fikrini tasdiqlagan holda aytish mumkinki, jadidlarning badiiy ijodkorlik faoliyatlaridan ko'zda tutilgan maqsad mustamlakachilikka qarshi kurash edi. Xalqni o'z asarlari bilan qiziqitirish va ular ongida milliy ong shakllantirish bo'ldi.

Paylasuf Gul Maxmudova tomonidan jadidlarning teatr san'atini joriy etishdan ko'zlangan maqsadni quyidagicha izohlaydi: "Jadid teatrlarining asosiy g'oyaviy-badiiy yo'nalishi, avvalo, ma'rifatparvarlik g'oyasini xalq ongiga singdirish, millat va madaniyat istiqboli yo'lida qayg'urish, milliy istiqloq tuyg'ularini, erkinlik nafasini ifoda etish, turmush aqidalari va

rasm-rusumlarini qattiq tanqid ostiga olish, hurfikrlilik, ayniqsa, xotin-qizlarning saodati ustida qayg'urish, ijtimoiy va milliy adolatsizliklarni fosh etish bo'ldi. Bu mavzu, g'oya va orzular jadid teatrining asosiy muammo va ruhini tashkil etgan edi" [8]. Jadidlarning deyarli barchasi salohiyatli bo'lib, badiiy ijod bilan shug'ullanadigan shoir va yozuvchilar matbuot va tashkilotlarda o'z faoliyatlarini olib bordilar.

Xulosa. Jadidlar diniy qadriyatlarni zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan uyg'unlashtirish tarafdori bo'lib, din va zamonaviylikni bir-biriga zid emas, aksincha, ular bir-birini to'ldirishga harakat qilishdi. Jadidlar o'z badiiy ijodida milliy o'zlikni anglash, xalqning o'z tarixini, adabiyoti va madaniy merosini bilishi zarurligini ta'kidlaganlar. Bunda jadidlarning ushbu masalaga oid asosiy qarashlarini quyidagicha izohlash mumkin: avvalo, milliy o'zlikni anglash ma'rifat orqali amalga oshirilishi ko'zda tutildi. Shuningdek jadidlar o'z badiiy asarlarida milliy o'zlikni anglashning muhim omili sifatida xalq badiiy ijodi

va merosini o'rganish deb bildilar. Bu orqali, birinchidan, Jadidlar Turkiston xalqini boy madaniyati va tarixi haqida, ma'rifatga chorlash, xalqni milliy o'zligini anglashga doir g'oyalarni badiiy ijodiyotlarida aks ettirishga harakat qildilar. Badiiy ijod ular uchun ma'naviy qurol vazifasini o'tadi.

Ikkinchidan, ularning tarixiy va adabiy mavzudagi asarlari millatni uyg'otishga qaratilgan bo'lib, milliy merosni qadrlashga alohida e'tibor qaratilgan.

Uchinchidan, milliy til va adabiyotning rivoji ular faoliyatining asosiy maqsadi bo'ldi. Jadidlar milliy tilni rivojlantirish jamiyatning ma'naviy yangilanishi va o'zligini anglashining muhim vositasi sifatida ko'rdilar va, asosiysi, buni badiiy ijodda asosiy qurol sifatida qo'lladilar. Behbudiy va Fitrat kabi yetakchilar adabiyotni xalqni ma'rifiy va milliy jihatdan uyg'otish vositasi deb bilganlar va o'zbek tilini rivojlantirish va badiiy adabiy asarlar yaratishga katta hissa qo'shdilar.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев III.M. <http://ngo.uz/uz/uzbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-o'qituvchi-va-murabbiylar-kuniga-bagishlangan-tantanali-marosimdagi-nutki>.
2. Алимов Насимжон. Жаидлар меросини ўрганиш, англаш – илдири бақувват дарахтга айланиш имкониدير.<https://uza.uz/posts/457334>
3. Абдурахмаонов М. Жаидчилик миллий ҳаракатининг янги ўзбекистон барпо этишдаги ўрни ва роли.Sentral asian journal of edication and innovation. 2024, 10 orteabr, page 35.
4. Қодирова Сарвиноз. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/sanat/sarvinoz-qodirova-uzbek-teatri-kecha-va-bugun/>
5. Do'stov B. Jadidlarning O'rta Osiyoda milliy dramaturgiya va teatr rivojlanishiga qo'shgan xissalari. "Mahmudxo'ja Behbudiyning 150 yillik yubileyiga bag'ishlangan" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi TO'PLAMI. "Samarqand" davlat muzey-qo'riqxonasi, 2025 y, 57-bet.
6. Ma'mudho'ja (Behbudi). Nadur teatri? // Oyina.- 1914.- No 29.- B. 550.
7. Axmedov D. Millat uyg'onishining mash'ali: Mahmudxo'ja Behbudiy ma'naviy va ma'rifiy faoliyati. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi TO'PLAMI. "Samarqand" davlat muzey-qo'riqxonasi, 2025 y, 190-bet.
8. Махмудова Г. Жаидизм ва Туркистонда ахлокий-эстетик фикр тараккиёти. Т: Davr Press, 2006. Б-109.
9. Artistic creativity as important attribute of the spiritual world of a person A.M.Mavlonovna.International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences 3 (4), 38-44 стр.
10. Абдулла Авлоний. Тошкент тонги. Шеърлар, масаллар, ривоятлар, драмалар. Т.: F.Ғулум,-1979, 230-бет.